

СОЦІАЛЬНИЙ ВПЛИВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті розглядається проблема соціального впливу, яка набуває гостроти саме в підлітковому періоді. Це пояснюється, насамперед, переходом процесу спілкування з площини “дитина – дорослий” у площину “дорослий – дорослий”. А при такій взаємодії присутній новий аспект взаємовпливу, який може нести в собі особистісне збагачення, а в деяких випадках – руйнівну травмуючу силу.

Пануюча в сучасній психологічній літературі думка вважає підлітковий вік критичним періодом розвитку особистості. Цей вік є “важким” насамперед для самого підлітка: перебудови в організмі викликають незвичні відчуття і переживання, несвідому тривогу і дискомфорт, що створює значне напруження. Іноколи цілком нормально вчора дитина раптом починає поводитись як психічно хвора. Дослідники також наголошують, що це період формування нових психологічних і особистісних якостей підлітка, в основі яких лежить спілкування. Адже спілкування є однією з основних умов становлення кожної людини як особистості. Якщо маленьку дитину позбавити можливості спілкуватися з іншими людьми, то це значно затримає її психічний розвиток, а у випадку дуже великих обмежень можуть відбутися необоротні зміни. Тепер уже визнається незаперечною істиною те, що спілкування так само необхідне дитині, як і їжа. Дитина, яка отримує повноцінне харчування і хороший медичний догляд, але позбавлена контактів із дорослими, погано розвивається не лише психічно, але й фізично: вона худне, не росте, втрачає інтерес до життя.

Проведений в Америці та Європі після Першої світової війни аналіз численних випадків смерті маленьких дітей в інтернатах, випадків, які пояснювалися лише з медичної точки зору, привів учених до висновку: причина – незадоволення потреби дітей у психологічному контакті, тобто в опіці, увазі, турботі з боку близького дорослого.

Вченими було доведено, що саме в спілкуванні з нової позиції – позиції дорослого підлітки – зустрічаються з найбільшими труднощами. А якщо вони не можуть реалізувати свою дорослість у сфері спілкування, це в свою чергу, може призвести до різноманітних деформацій у структурі особистості. Результати спеціальних досліджень та експериментів свідчать про те, що обмеження у сфері спілкування ведуть до зниження рівня розвитку значальних здібностей.

Якщо продовжити порівняння з їжею, то можна сказати, що спілкування може бути не тільки здоровим, але й шкідливим. Погана їжа отруює організм; неправильне спілкування “отруює” психіку дитини, ставить під удар її психічне здоров'я, емоційне благополуччя, а в кінцевому результаті, звичайно, і її долю.

Нерозуміння – типова картина взаємин дорослих і підлітків. Намагаючись зберегти стиль стосунків, властивий молодшому шкільному вікові, батьки і педагоги часто стикаються з негативізмом підлітків, які в цей період загострено переживають труднощі формування людської гідності. Владні інтонації і категоричні вказівки (я у випадку непокори – грізний окрик) призводять до відкритого чи прихованого протесту. Придушуючи цей протест будь-якими засобами, дорослі можуть домогтися лише зниження самоповаги підлітка і лицемірної слухняності. Але в цьому випадку спрацьовує широко відома психологічна закономірність: чим нижчий рівень самоповаги підлітка, тим меншою мірою він здатний поважати оточуючих. Підліток у такому випадку залишається сам у собі, створює навколо себе бар'єр, що стримує його розвиток.

Дослідження факторів, які допомагають чи заважають у взаємодії з підлітками, показали, що вони (фактори) не є біполярними. Імпульсивність визначається респондентами як перешкода, однак ніхто не назвав протилежну якість, скажімо, витримку, як фактор, який сприяє взаємодії з підлітками. Аналогічним чином невпевненість і страх не протистоять впевненості і безстрашності, а непослідовність – послідовності.

Інші фактори, навпаки, біполярні: авторитарність – демократизм; неприйняття – прийняття; нудьга – любов та інтерес до дітей. Здатність розуміти дітей і приймати їх такими, якими вони є,

батьки називають, одним із головних факторів ефективної сприятливої взаємодії з ними.]

Можна виділити і два амбівалентних фактори: це фактор власної "дитячості" та "дорослості". З результатів опитування видно, що *прояв* свого СПОНТАННОГО ДИТЯТИ може допомагати взаємодії з дітьми або заважати їй. [Здатність спілкуватися з підлітками на рівних, як із дорослими, допомагає взаємодії, але заважає дорослої відчуженість від дитячих проблем. Бажання допомогти, вберегти також може як сприяти взаємодії з підлітками, так і заважати їй.]

Давайте підійдемо до проблеми підліткової кризи з іншого боку. Можливо, саме ми – дорослі, спираючись на існуючі стереотипи, допомагаємо у культивуванні цієї думки. Ви запитаете: як?

Виявляється, що більшість тих батьків, які звертаються за психологічною допомогою з приводу важких дітей, самі в дитинстві страждали від конфліктів із власними батьками. Спеціалісти прийшли до висновку, що стиль батьківської взаємодії *мимовільно "записується"* (запам'ятовується) у психіці дитини. Це відбувається ще в дошкільному віці, і, як правило, несвідомо.

Ставши дорослою, людина відтворює його як природний. Саме таким чином, з покоління в покоління відбувається соціальне наслідування стилю спілкування: більшість батьків виховує своїх дітей так, як їх самих виховували в дитинстві [3, 5-6].

"Зі мною ніхто не морочився, і нічого, виріс", – каже батько Т., не помічаючи, що виріс він людиною, яка не вважає за потрібне і не вміє займатися сином, налагодити з ним теплі дружні стосунки.

Так само, як і моделі виховання, стилі спілкування засвоюються ще у дитинстві і вносяться у "світ батьків". Але тепер цей досвід уже може бути використаний для порівняння. Проаналізувавши, якими засобами ваші батьки досягали певних результатів і чи справляли вони на вас вплив, тепер уже ви, батьки, можете будувати нові взаємини. Або ж, як і батько Т., надалі дотримуватися лінії, яку вели ваші батьки.

А чи доводилося Вам коли-небудь підпорядковуватися авторитетним рекомендаціям або вимогам старших (за віком, за посадою і тощо) людей, які були б Вам "не до вподоби" і не відповідали б вашій системі цінностей? І, напевне, Вам доводилося

бути серед людей, під впливом яких Ви одягалися або поводити себе так само, як і вони, і лише пізніше усвідомлювали, що в той момент не були по-справжньому самим собою?}

Все це – проблеми соціального впливу, проблеми змін, які відбуваються в людях внаслідок впливу з боку інших людей за допомогою психологічних засобів: вербальних, паралінгвістичних або невербальних. Саме так ми взаємодіємо з підлітками, нав'язуючи їм, як нам здається, “усе найкраще”, аби пом'якшити перебіг цієї підліткової кризи. Можна заперечити, що ми вільні у своєму виборі, але будучи, як і усі решта, складовою частиною соціального світу, ми не в силі уникнути м'якого чи жорсткого впливу оточуючих, що створює “шалюку терезів” наших рішень в той чи інший бік. Підґрунтям формування цього процесу є зосередженість людини на собі. Очевидно, причиною цього є те, що в ранньому дитинстві будь-яка дія дитини отримувала *оцінку* дорослих, тоді як їм необхідний лише *власний вплив самої дії*. На думку гештальт-терапевтів, наприклад, дитині раннього віку необхідно, щоб оточуючі визнавали факт її існування та її дій. Однак дуже скоро дитина починає розуміти, що визнання факту свого існування вона отримає лише одночасно з батьківською оцінкою. Засвоївши це, в подальшому вона починає орієнтуватися на оцінки, на визнання соціальної значущості. А це в свою чергу призводить до того, що дитина, як правило, вважає, що інші мусять почувати, думати і вірити так само, як і вона.

У своїй класифікації Д.Б.Ельконін, розглядаючи епохи життя – *раннє дитинство, дитинство і підлітковий вік*, – стверджує, що в кожній епосі відбувається зміна провідних видів діяльності, які зумовлюють зміни в розвитку дитини і переході її в нову епоху. За періодами, в яких відбувається розвиток мотиваційної сфери, настають періоди, в яких відбувається засвоєння суспільно вироблених способів дій з предметами, формування операційно-технічних можливостей дітей. Ельконін розташував визначені типи діяльності в системі “дитина – суспільний дорослий” і в системі “дитина – суспільний предмет” у тій послідовності, в якій вони стають провідними. Розглядаючи проблему соціального впливу відповідно до кожного вікового періоду, ми можемо створити системну картину його специфіки. В її основу ми також покладемо зміни провідних

видів діяльності. Ось що у нас вийде, коли ми розташуємо їх у ти послідовності, в якій вони є наявними для кожного вікового періоду (взявши за основу систему Д.Б.Елькошіна): “дитина – суспільний предмет” і “дитина – суспільний дорослий”. У *ранньому* дитинстві і *дитинстві* на дітей, відповідно до провідного виду діяльності гри, соціальний вплив справляли більшою мірою предмети, при взаємодії з якими вони пізнавали оточуючий світ, і які в подальшому впливали на їхню поведінку. Зміна провідного виду діяльності переходом у підлітковий вік вимагає впливу дорослих, бо і навчання і спілкування здійснюється через посередництво дорослих, які в даних суспільно-економічних умовах стають референтною групою для підлітків.

Однак, думка про те, що наше з вами повсякденне використання мови, наша нейтральна неформальна розмова передбачає здійснення впливу, тобто впливу-маніпуляції, здатного авторитетно тиснути на сприйняття і структурування світу іншою людиною, ця думка може видатися одночасно брутальною і викликати здивування. Такі, здавалося б на перший погляд, схожі між собою висловлювання, як, наприклад, “Петро завжди запізнюється на уроки”, “Петро не приходив вчасно на заняття”, “Петро сьогодні запізнився, а вчора він прийшов вчасно”, – здійснюють вплив на сприйняття підлітком інформації, від чого в подальшому буде залежати, і надалі він буде запізнюватися чи приходитиме вчасно.

Переконуючи іншу людину в чомусь або навіюючи їй якусь ідею, чого насправді ми намагаємося досягнути? До чого ми насправді прагнемо, коли переконуємо дитину, що вона повинна бути самостійною? Яку мету ми переслідуюмо, коли закликаємо дітей брати з нас приклад або копіювати нашу поведінку? Традиційна відповідь на ці запитання виражається двома відомими життєвими формулами: “це робиться заради корисної справи” і “це робиться для користі цих людей”. Але чи так це? Чи дійсно метою нашого впливу є користь для справи і для інших людей?

Вплив у міжособистісному спілкуванні часто спрямований на задоволення своїх мотивів і потреб за допомогою інших людей або через їхнє посередництво. Коли батьки намагаються сформувати у своїх дітей певні способи поведінки, наприклад, звичку говорити

правду або доводити почату справу до кінця, вони роблять це не лише тому, що вважають ці звички необхідними, але також тому, що відчувають потребу формувати в молодих людях такі звички, взагалі формувати іншу людину. Це також відбувається, як уже наголошувалося, і під впливом стереотипів: "батьки виховували мене так, і я повинен виховати так своїх дітей". Коли батьки домагаються від дітей хороших успіхів у навчанні, вони не лише досягають певного соціально значущого результату, але й реалізують власну потребу досягти успіху. Причини цих дій можуть бути різноманітними, але основні з них стосуються або ж реалізації того, чого не досягнув сам батько (мати), або ж того, щоб дитина була подібна на свого батька (матір).

У багатьох випадках вплив може бути спрямований перш за все на задоволення особистих потреб, хоча здійснюється він під виглядом користі для справи, для суспільства, для інших людей тощо. Наприклад, батьки можуть прагнути задовольнити свою потребу у відпочинку і спокої, коли вимагають від своїх дітей самостійності або витримки.

Отже, істинною метою безкорисливого впливу є підтвердження значущості власного існування. Кожен із нас може намагатися впливати на інших, щоб задовольнити потреби, прямо не пов'язані з навчальними, виховними або професійними задачами. Однак для багатьох людей, особливо батьків, властиво вважати (або, принаймні, оголошувати) мету свого впливу на інших благородною, тобто продиктованою інтересами справи, суспільства, розвитку, творчості. Цілі, пов'язані з іншими потребами, часто не усвідомлюються або приховуються. Якщо ж мета впливу не усвідомлюється, тоді ми можемо стверджувати, що вплив є випадковим, тобто таким, що відбувся неусвідомлено.

Для деяких батьків характерно, наприклад, впливати на дітей цим фактом своєї присутності. Часто можна зустріти вислів: "Як тільки він на мене глянув, я відразу знав, як маю поводитися", "Лише одне слово говорило про те, що я маю робити"... В одних випадках їхнє слово є значущим, їхній погляд викликає піднесення, їхній сміх та ентузіазм заразливі, їхню поведінку добровільно хочеться наслідувати, а їхні цілі назвати своїми. В інших випадках дія може

бути не такою. Їхнє слово може видатися навіть занадто значущим і лише присутність батьків може пригнічувати, позбавляти сил. Подібні факти доводять, що неусвідомлюваний вплив може бути атрибутом людського існування. Людина поширює вплив, як деякі фізичні об'єкти поширюють тепло. **Неусвідомлюваний вплив – один із проявів життя.**

Якщо усвідомлюваний вплив здійснюється **для чогось**, то неусвідомлюваний вплив діє **чомусь**. У першого є мета, а у другого – лише причина.

Необхідно визнати, що будь-який акт впливу, незалежно від ступеня його усвідомлюваності чи неусвідомлюваності, реалізує **свідоме** чи **несвідоме** прагнення людини утвердити **факт** свого існування і **значущість** цього існування. Якщо визнати це, відпадає необхідність морально-етичної оцінки впливу. Ми впливаємо тому, що відстоюємо свої інтереси, а не тому, що нам відкрилась абсолютна істина і ми відчули своє право вирішувати за інших.

Світова практика психологічної допомоги дітям і їхнім батькам показала, що навіть важкі проблеми виховання можна розв'язати, якщо встановити сприятливий стиль спілкування в сім'ї.

Основні риси цього стилю визначилися в результаті багаторічної праці психологів-гуманістів, теоретиків і практиків. Один з основоположників гуманістичної психології – відомий американський психолог Карл Роджерс – назвав його **“особистісно центрованим”**, тобто таким, що ставить у центр уваги особистість тієї людини, з якою ти зараз спілкуєшся.

Гуманістичний підхід до людини і людських взаємовідносин відкидає авторитарний стиль виховання дітей, який довгий час побутував в наших школах і сім'ях. Гуманізм у вихованні базується перш за все на розумінні дитини, її потреб, на знанні закономірностей її росту та розвитку її особистості, хоча розуміння іншої людини – справа нелегка. “Наша перша реакція на висловлювання інших людей – негайна оцінка чи судження, а не розуміння. Коли хтось виражає свої почуття, переконання чи думки, у нас виникає прагнення оцінити це як правильне, безглузде, ненормальне, неправильне. Дуже рідко ми **дозволяємо собі розуміти (виділено мною – З.Б.)**, що значать слова іншої людини для неї самої. Я вважаю, це

відбувається тому, що в розумінні іншої людини є певний ризик. Якщо я дозволю собі по-справжньому розуміти іншого, це розуміння може змінити мене. А ми всі боїмося змін. Нелегко собі дозволити розуміти іншого, емпатійно цілком і повністю увійти в його внутрішній світ. Це відбувається рідко..." – наголошує К.Роджерс [1, 31].

Ось чому батькам важливо усвідомити істинні цілі свого впливу на підлітків, щоб не намагатися впливати на них неконструктивними способами, прикриваючись інтересами справи або суспільства. Усвідомивши свою мету, можна вирішити, наскільки вони достойні того, щоб ми прагнули їх реалізувати, а потім знайти конструктивні способи допомогти і підтримати дітей для їх здійснення.

Не слід забувати, що "медаль має дві сторони". Так само як ми можемо (свідомо чи не свідомо) впливати на підлітків у своїй взаємодії з ними, так і вони у повсякденній взаємодії з нами використовують певні засоби впливу на нас. Саме підлітки найбільш наполегливо намагаються відстоювати свої інтереси, що само собою вимагає здійснення впливу. Але їхні засоби депо відрізняються від наших, бувають взагалі "чужі", незнані для нас. Установлено, що здатність повністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними може бути властива людині вже в 14-річному віці.

Що це таке – "повністю усвідомлювати свої дії"? Це означає: 1) правильно розуміти об'єктивний зміст власної поведінки, мету своїх дій; 2) передбачати їх прями і побічні результати; 3) оцінювати свою поведінку з точки зору діючих правових норм і загальноприйнятої моралі.

А що таке "керувати своїми діями"? Це означає вільно вибрати мету дії і способи її досягнення. Мета, на яку спрямовані дії людини, пов'язана з мотивами її поведінки і з її потребами. Яку мету вибрав? Які застосував дії для її досягнення? Все це є показником психічного розвитку. Здатність повністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними свідчить про те, що людина вже досягла відносно високого рівня інтелектуальної та особистісної зрілості.

У кожної людини є право впливати на інших, але у кожної є право і відкидати чужий вплив. Це стосується також і підлітків. Кожна людина може і буде намагатися впливати на нас тим чи

іншим чином, тому що це – один із способів вираження нею своїх власних потреб, і кожному дано рівне право виражати свої потреби і відстоювати їх. Важливо лише визнати, що взаємний вплив – це взаємне вираження своїх потреб, і в цій боротьбі усі однакові мають рацію.

Значна кількість технік впливу залежить від того, як самі ми думаємо, запам'ятовуємо, відчуваємо і приймаємо рішення чи то ми – дорослі, чи то підлітки. Парадокс полягає в тому, що коли вплив здійснюється свідомою дією, більшість батьків, готуючись вплинути на рішення своїх дітей, або відношення своїх дітей, думають перш за все про слова, які вони скажуть. Однак, правильніше було б перш за все думати про те, як промовити слова і якими діями їх супроводжувати. Відповідно – для того, щоб вплив був ефективним, велике значення має відповідність слова і мови жестів. Адже, коли з посмішкою на обличчі словами ми висловлюємо незадоволення певною поведінкою підлітка, позитивного результату від такої взаємодії не отримаємо. Згідно з відомою американською формулою Меграбяна, при першій зустрічі кожен із нас на 55% вірить невербальним сигналам іншої людини, на 38% – паралінгвістичним і лише на 7% – змісту мови. Інформацію впливу для адресата ми можемо прирівняти до першої зустрічі незнайомих людей, за умови новизни цієї інформації впливу. При наступних зустрічах це співвідношення може змінитися, однак значення невербальних і паралінгвістичних сигналів не слід недооцінювати. Не можна забувати також, що для того, щоб спілкування було ефективним, необхідно навчитися не лише правильно висловлюватися, а й уміти слухати.

Розв'язання питання підліткової кризи, беручи до уваги думку про вплив стереотипів на нас (дорослих), зокрема тих, які панують у вербальній і невербальній сферах, бачиться нам у пізнанні засобів та джерел впливу як небажаних, так і тих, які б допомогли досягнути успіху в спробах літичного спрямування підліткової кризи. Переживаючи разом з підлітком період його дорослішання, батьки і педагоги немовби самі повертаються у світ свого юнацтва, але тепер уже на паритетній основі взаємодії можуть використовувати здобутки комунікативного досвіду.

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Вилсон Г., Макклафлін К. Язык жестов – путь к успеху – СПб.: Питер, 2000. – 224 с.
3. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? – М.: ЧеРо, 2000. – 240с.
4. Зимбардо Ф., Ляйше М. Социальное влияние – СПб.: Питер, 2000. – 448 с.
5. Психология / под ред. А.А. Крылова – М.: Проспект, 2000. – 584 с.
6. Психология влияния – СПб.: Питер, 2000. – 512 с. – (Серия “Хрестоматия по психологии”)
7. Чалдини Р. Психология влияния – СПб.: Питер, 1999. – 271 с.

Борисенко Зоряна. Социальное влияние сквозь призму отрочества. В статье рассматривается проблема социального влияния, которая обостряется именно в отрочестве. Это, в первую очередь, объясняется переходом процесса общения из пространства “ребенок – взрослый” в пространство “взрослый – взрослый”. А при таком взаимодействии присутствует новый аспект взаимовлияния, который может нести в себе личностное обогащение, а в некоторых случаях – разрушительную травмирующую силу.

Zoryana Borysenko. Social Influence Through the Prism of Adolescence. The problem of social influence, which plays a vital role during the period of adolescence has become the focus of the article. In the first place the problem can be explained by the transition of the intercourse process from the area “child-adult” into the area “adult-adult”. This interaction creates the new aspect of the mutual influence, capable of creating personal enrichment and in some cases destructive traumatic power.